

Bijlage HAVO

2015

tijdvak 2

economie

Bronnenboekje

Opgave 1

bron 1 kosten en opbrengsten van computerspel GCR5

$$GO = -Q + 50$$

$$MO = -2Q + 50$$

$$TK = 5Q + 150 \text{ mln.}$$

$$MK = 5$$

GO = gemiddelde opbrengst per spel (€)

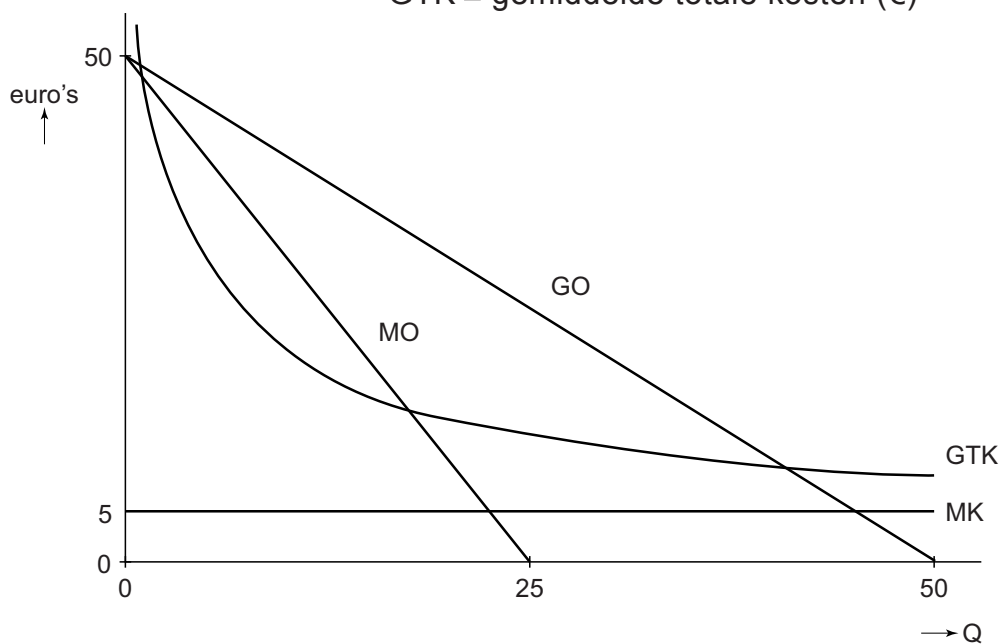
MO = marginale opbrengst (€)

TK = totale kosten (€)

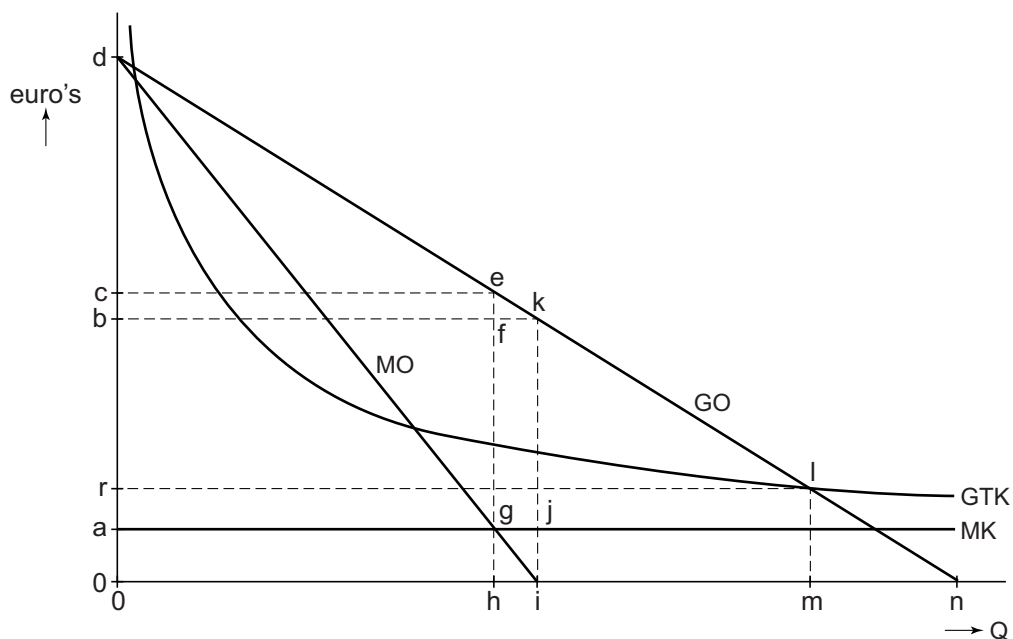
MK = marginale kosten (€)

Q = aantal verkochte spellen (× miljoen)

GTK = gemiddelde totale kosten (€)

bron 2 consumenten- en producentensurplus van computerspel GCR5

bron 3

	prijselasticiteitscoëfficiënt bij potentiële kopers van GCR5
meisjes	-0,9
jongens	a

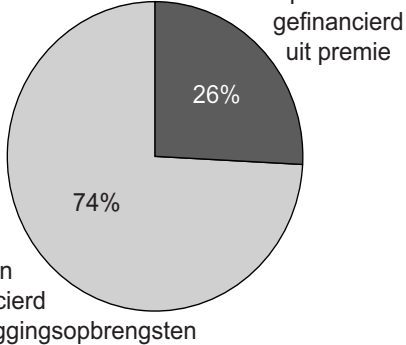
bron 4 PEGI-richtlijn

Voor computergames bestaat er een Europese PEGI-richtlijn, waardoor in alle EU-lidstaten de minimale leeftijden voor games gelijk zijn. GCR5 heeft de classificatie 18+ gekregen. Daarmee wordt benadrukt dat dit spel beslist niet geschikt is voor personen onder de 18 jaar. PEGI is door de Europese Unie (EU) verplicht gesteld. Het is een richtlijn ter bescherming van kinderen.

Opgave 2

bron 1 drie pijlers van het Nederlands pensioenstelsel

pijler 1	de AOW Algemene Ouderdomswet (AOW), ook wel staatspensioen. De AOW is een basisinkomen waarvan de hoogte is gekoppeld aan het wettelijk minimumloon. De AOW-uitkering wordt gefinancierd uit premies die werkenden betalen.						
pijler 2	het aanvullende bedrijfspensioen Ook wel werkgeverspensioen. Dit pensioen bouwt iemand op tijdens de jaren dat hij in loondienst is. Elke maand draagt zowel de werknemer als de werkgever af aan het pensioenfonds. Deze pensioenfondsen beheren dit geld en beleggen ermee. <table border="1"><thead><tr><th>Financieringsbron</th><th>Percentage</th></tr></thead><tbody><tr><td>pensioen gefinancierd uit beleggingsopbrengsten</td><td>74%</td></tr><tr><td>pensioen gefinancierd uit premie</td><td>26%</td></tr></tbody></table>	Financieringsbron	Percentage	pensioen gefinancierd uit beleggingsopbrengsten	74%	pensioen gefinancierd uit premie	26%
Financieringsbron	Percentage						
pensioen gefinancierd uit beleggingsopbrengsten	74%						
pensioen gefinancierd uit premie	26%						
pijler 3	de individuele besparingen Dit zijn vrijwillige particuliere besparingen bij banken en verzekeraars. Vooral zelfstandige ondernemers en werknemers in bedrijfstakken zonder pensioenregeling maken hier gebruik van. Het kan ook bedoeld zijn als aanvulling op pijler 1 en 2.						

bron 2 (voorgenomen) overheidsmaatregelen

pijler 1	het staatspensioen Vanaf 2013 gaat de AOW-leeftijd in stappen omhoog. Uiteindelijk zal die in 2023 op 67 jaar liggen.
pijler 2	het aanvullende bedrijfspensioen Een pensioenfonds (niet de werknemers) kan voortaan kiezen uit twee pensioencontracten: <ol style="list-style-type: none"> 1 nominaal pensioen Pensioenfondsen moeten er alles aan doen om een pensioen uit te keren dat gegeven de ingelegde premie zo hoog mogelijk is, maar dan niet gecorrigeerd voor inflatie. 2 reëel pensioen Pensioenfondsen moeten er alles aan doen om een pensioen uit te keren dat gegeven de ingelegde premie zo hoog mogelijk is, gecorrigeerd voor inflatie.

Opgave 3

bron 1 vragen van leerlingen en antwoorden van onderzoeker Abels over de salarisontwikkeling in 2012

1 Mijnheer Abels, hoe kan het dat salarissen zelfs stijgen ten tijde van negatieve economische groei?

Eerder afgesloten collectieve arbeidsovereenkomsten leiden tot loonstarheid.

2 U stelt in uw onderzoek dat de loonkosten van bedrijven stijgen doordat dat de pensioenleeftijd is verhoogd. Hoe kan dat?

.....
.....
.....

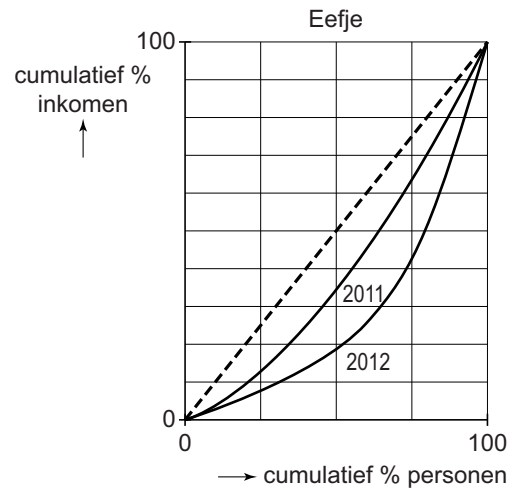
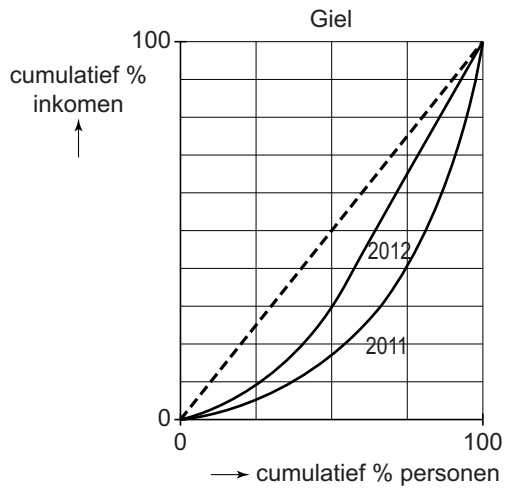
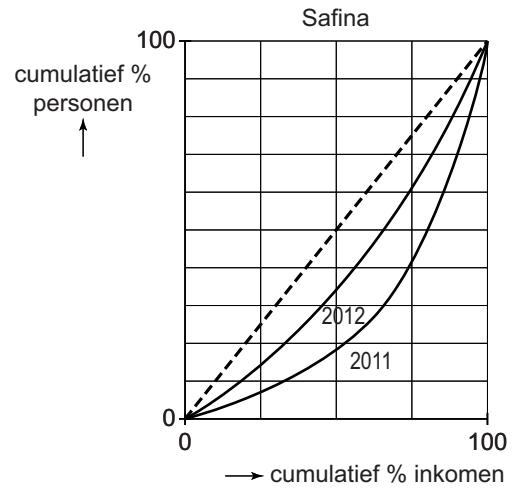
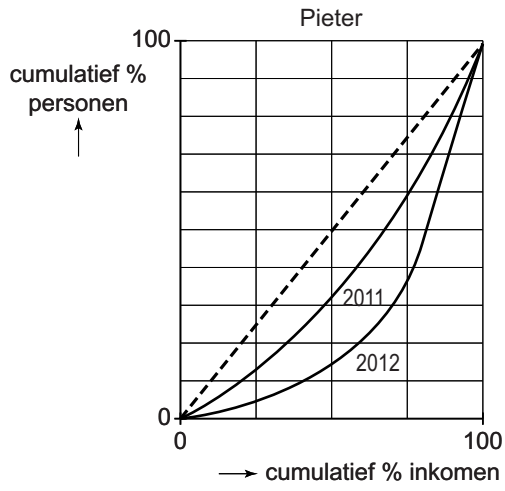
bron 2 uit rapport Abels: stijging bruto salaris per beroepscategorie in 2012 ten opzichte van 2011 in %

beroepscategorie	%
overheid	0,20
topbestuurders	2,60
directie	1,87
management	1,51
hoger kader	1,61
middenkader	1,67
facilities/distributie/logistiek	1,48
personeel/organisatie/staf	1,11
productie & ontwikkeling	1,75
commercie	1,79
financiën	1,64
IT	2,00
gemiddeld	1,30

bron 3   bruto jaarsalaris per inkomensgroep in 2011 en 2012

functie	2011	2012	% verandering
inkomensgroep 1 - topinkomens			
piloot Boeing 747	263.645	270.500	
commercieel directeur	189.571	194.500	
directeur marketing	150.585	154.500	
directeur beleggingen	135.478	139.000	
<i>gemiddelde van inkomensgroep 1</i>	<i>184.820</i>	<i>189.625</i>	<i>+2,6%</i>
inkomensgroep 2 - bovenmodaal			
regiomanager	97.441	99.000	
majoor	69.882	71.000	
vertegenwoordiger	68.898	70.000	
leraar (eerstegraads)	67.913	69.000	
<i>gemiddelde van inkomensgroep 2</i>	<i>76.033</i>	<i>77.250</i>	<i>+1,6%</i>
inkomensgroep 3 - modaal			
buschauffeur	37.698	38.000	
sergeant	35.714	36.000	
administrateur	34.722	35.000	
bewaker	33.730	34.000	
<i>gemiddelde van inkomensgroep 3</i>	<i>35.466</i>	<i>35.750</i>	<i>+0,8%</i>
inkomensgroep 4 - beneden modaal			
elektromonteur	32.435	32.500	
koerier	27.445	27.500	
afwasser	24.451	24.500	
vakkenvuller	22.954	23.000	
<i>gemiddelde van inkomensgroep 4</i>	<i>26.821</i>	<i>26.875</i>	<i>+0,2%</i>

bron 4 Lorenzcurves van 2011 en 2012 getekend door vier leerlingen

Opgave 4

---

bron 1 Bankrisico's op Cyprus en het gevaar van besmetting voor de overige EMU-lidstaten

uit een studie over een mogelijke bankencrisis op Cyprus:

In verhouding tot het bbp van Cyprus hebben de banken op dit eiland buitengewoon hoge schulden aan rekeninghouders in binnen- en buitenland. Door geruchten over mogelijke betalingsproblemen bij een bank kunnen rekeninghouders in paniek massaal hun tegoeden komen opvragen. Zonder hulp van buitenaf is een faillissement dan haast niet te vermijden. Indien deze situatie zich voordoet bij een bank op Cyprus, kunnen ook grote Europese banken in de problemen komen, als die geld hebben uitstaan bij deze bank. De Europese Centrale Bank kan zich dan genoodzaakt zien om financieel bij te springen.

bron 2 aandeel dienstverlening in bbp en aandeel bankensector in dienstverlening

jaar	bbp, in miljarden euro's	aandeel dienstverlening in bbp	aandeel bankensector in dienstverlening
2008	17,2	50%	40%
2013	17,9	75%	70%

Opgave 5

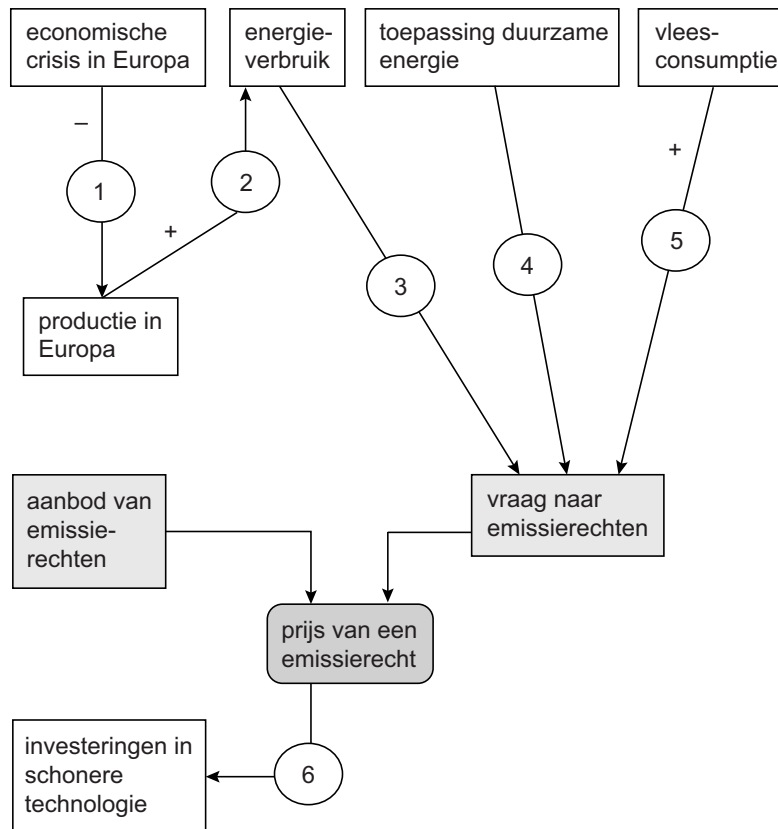
bron 1 emissierechten

Bij veel fabrieken, energiebedrijven, maar ook tuinbouwbedrijven komen broeikasgassen, vooral CO₂, uit de schoorsteen. Die gassen zijn mede oorzaak van de klimaatverandering. De overheid bepaalt de maximale hoeveelheid broeikasgassen die uitgestoten mag worden via emissierechten. Een emissierecht is het recht om 1 ton CO₂ uit te stoten. Emissierechten kunnen door bedrijven worden gekocht op twee markten:

- **eerstehandsmarkt**
Dit is een veiling die door de overheid georganiseerd wordt. Bedrijven kunnen door bieding emissierechten kopen van de overheid.
- **tweedehandsmarkt**
Bedrijven kunnen emissierechten die ze op de veiling hebben aangekocht onderling verhandelen.

bron 2 factoren die de vraag naar en het aanbod van emissierechten in Europa beïnvloeden

Toelichting:

Elke pijl staat voor een oorzaak-gevolgverband. Een – staat voor een negatief verband en een + voor een positief verband.

bron 3 Carbono

Het Nederlandse bloembollenbedrijf Carbono heeft op de eerstehands markt minder emissierechten gekocht dan het aan CO₂ uitstoot. Dit tekort kan Carbono aanvullen door emissierechten te kopen op de tweedehands markt.

Carbono stoot dit jaar 120.000 ton CO₂ uit en beschikt over slechts 95.000 ton CO₂-emissierechten. De prijs van een emissierecht op de tweedehands markt, voor aankoop en verkoop, is op dit moment 4 euro per ton CO₂. Carbono heeft de keuze uit twee mogelijkheden:

- 1 het bedrijf koopt er 25.000 emissierechten bij;
- 2 het bedrijf neemt maatregelen om de uitstoot tot 88.000 ton CO₂ terug te brengen. Deze investeringen kosten het bedrijf 160.000 euro. Het bedrijf houdt dan emissierechten over en kan deze op de tweedehands markt verkopen.